

До питання перебування іноземних купців у місті Ніжині протягом XVII–XVIII ст.

У статті спробовано визначити законодавчу базу перебування іноземних купців, в тому числі греків, у Ніжині, спектр товарів, якими вони торгували, та перебування російського купецтва в місті, а також проникнення купецтва до владних кіл міста та їх вплив на розвиток міста. В дослідженні здійснено короткий огляд історіографії питання.

Ключові слова: Ніжин, купець, греки.

В статье попробовано определить законодательную базу пребывания иностранных купцов, в том числе и греков, в Нежине, спектр товаров, которыми они торговали, и пребывание русского купечества в городе, а также проникновения купечества во властные круги города и их влияние на развитие города. В исследовании осуществлен короткий обзор историографии вопроса.

Ключевые слова: Нежин, купец, греки.

In the article it is tried to define the legislative base of stay of foreign merchants, including Greeks in Nizhyn, spectrum of commodities that they traded in but a stay of Russian the merchants is in city, and also penetrations of the merchants in the imperious circles of city and their influence on development of city. The short review of historiography of question is carried out in research.

Key words: Nizhyn, merchant, greeks.

Зростаючий інтерес до історії міст XVIII ст. спонукав до вивчення різних аспектів розвитку міст згаданого періоду. Соціально-економічне питання завжди було ключовим у будь-якому дослідженні. Зважаючи на досить вигідне економічне та геополітичне становище Ніжина, місто було не тільки політичним центром, а й економічним осередком колишньої Гетьманщини. Тому питання перебування в Ніжині протягом XVII–XVIII ст. представників купецтва іноземних держав заслуговує на певну увагу дослідників.

Свій погляд стосовно купецтва висловив ідеолог російської держави за правління Петра I Іван Посошков. Він вважався прибічником поповнення купецтва за рахунок представників інших прошарків населення без обмежень, але за наявності в них певного мінімуму коштів. Свої погляди підтвердив таким висловом: торгових людей "в

ничтожность подвергать не надобно", бо без них "никакое, не токмо великое, нон и малое царство стояти не может" [1, с. 17].

Велику кількість робіт присвятили вивченню купецького стану на території Лівобережної та Слобідської України батько та син Гуржії. Перш за все, окремо слід сказати про напрацювання Івана Гуржії, який одним із перших спробував висвітлити проблему еволюції купецтва та розвиток товарного виробництва й торгівлі в Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 р.), а також визначити місце України у системі російського ринку (60–90-ті рр. XIX ст.) [2; 3]. У своїх роботах О. І. Гуржії вважає, що в другій половині XVII–XVIII ст. на Гетьманщині та Слобожанщині відбувався процес економічного становлення та юридичного оформлення купецтва на національному ґрунті під зростаючим впливом російських чиновників [4].

Свій вклад у розвиток сучасної вітчизняної історіографії зробив харківський дослідник В. С. Рубан, який порушив питання виникнення та законодавчого оформлення харківського купецтва у XVIII ст. [5]. Дослідник О. М. Донік присвятив свої праці різним аспектам розвитку купецького стану в Україні початку XIX ст. [6].

Питання розвитку купецтва на території Ніжина порушили у своїй роботі дослідники Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. Основну увагу дослідники зосередили на розвитку торгівлі у Ніжині, побіжно згадуючи чисельність купців у місті у XVIII ст. [7, с. 9–11]. Питання торгівлі в місті Ніжині порушує у своєму дослідженні Л. Кулик, яка акцентує увагу на ярмарковій торгівлі [8].

Позитивною є робота мариупольської дослідниці В. С. Волоніць, яка здійснила історіографічний аналіз праць, присвячених торгівельно-комерційній діяльності ніжинських греків [9].

Активно досліджував життя греків, купців включно, Кость Харлампович. За задумом К. В. Харламповича, його праця про грецьку колонію – в Ніжині XVII–XVIII ст. складалася з 6 великих нарисів, загальним обсягом 383 сторінки, кожний з яких висвітлював окремих бік життя ніжинських греків [10]. Та, незважаючи на таку популярність питання, ніжинське купецтво, як грецьке, так і російське, залишилося поза увагою історичної науки. Тож спробуємо визначити законодавчу базу перебування греків-купців у Ніжині, спектр товарів, якими вони торгували, та перебування російського купецтва в місті, а також проникнення купецтва до владних кіл міста та їх вплив на розвиток міста.

Здавна чужоземні купці подорожували по українській землі, привозили заморські товари, купляли українські та продавали їх за кордоном. Вбачаючи позитивні сторони в українсько-грецьких відносинах, гетьман Богдан Хмельницький надав низку поступок грецьким купцям.

Спочатку Б. Хмельницький звільнив їх від сплати мита, але з часом, зрозумівши розмір втрати для скарбу, визначив універсалом від 28 квітня 1654 р. розмір привізного та вивізного мита [11, с. 87].

З часом, розуміючи користь від перебування на українських землях чужоземних купців (греків, вірменів, волохів та турків), надав їм значну перевагу. Універсал від 2 травня 1657 р. надав грекам право судити самим свої справи. Мотивував гетьман так: "Приохочуючи греков купців, абы в сторону нашу з разными товарами прыеджаючи выгодою людем были" [12, с. 87]. Крім того, Хмельницький надав особистий універсал двом грекам Юрійовичам від 16 червня 1657 р., звільнивши їх від внутрішніх зборів на українських землях [13, с. 87]. Пізніше даний привілей гетьман Б. Хмельницький поширив на всіх грецьких купців.

Очевидно, згадані привілеї викликали приплив грецьких купців на українські землі. Найбільш вигідним у економічному розташуванні було місто Ніжин, адже воно розташоване на перехресті торговельних шляхів від заходу до сходу. На той час у Ніжині щорічно відбувалося три ярмарки, на які приїздило безліч торгових людей звідусіль. Відмітимо, що в документах XVII ст. українських греків називали купцями. Вже в 1682 р. у Ніжині проживало 18 "купецьких людей", поступово їх кількість збільшувалася [14, с. 88]. На 1711 р. ніжинська грецька колонія складалася з 232 чол., що тимчасово перебували в місті, та 90 чол., що постійно проживають у місті разом із сім'ями [15, с. 89].

Перебуваючи в Ніжині, греки розгорнули активну торгівлю з іншими українськими містами та різними іноземними країнами. Серед товарів, які привозили греки до Ніжина, були волоські вина, австрійські сінокісні коси, дорогоцінні ювелірні вироби. Крім цього, грецькі купці почали завозити бакалійні товари з Туреччини. До них відносилися різні види сиру, рис, кава, мигдаль, грецькі горіхи, фіги (інжир), родзинки, фрукти (лимони, персики, виноград) чи їх горілчані настої та заморські делікатеси. Іншу групу товарів складали товари, які купці вивозили з українських земель та Росії. У цю групу відносять хутра, які закупували в Росії, потім обробляли ніжинські кушніри та бламарі, покращуючи їх якість. Попитом користувалися віск, червона юхта, ікра, червона риба та московські тканини (китайка, крашенина, полотно).

Одним із популярних товарів того часу була сіль. Коли в період воєн відносини з Кримом припинялися, то за цим товаром доводилося їздити на Волгу. У лавках пуд такої солі коштував 48 коп., а пуд кримської – 38 коп. Волзька сіль не користувалася попитом і залежувалася, а кримську швидко розкуповували [16, с. 434].

Зазвичай купці мали свій транспорт: віз та коня чи вола. Але їх число було недостатнім для того, щоб перевезти увесь куплений

товар. В таких випадках наймали спеціальних перевізників (хурманів) з їхнім транспортом. Найчастіше хурманами були козаки та посполиті з Ніжина й околиць. Наприклад, у 1746 р. ніжинські козаки-хурмани скаржилися на волохів, "що, привізши товар грецьким купцям, їздили з ними по російським містам, розбиваючи важкими хурами шляхи, мости та стоптуючи пасовиська" [17, с. 115]. Були також і скарги на самих греків. Так, жителі села Володькова Дівиця ніжинського полку скаржилися на грека-купця, якому привезли з Галаца коси, що він зібрав у цьому селі волів [18, с. 115].

Нарешті, могли бути і випадкові хурмани, як сербин, що 1721 р. домовився везти з Ніжина до Царгорода, Ярославля, Нечаєва за 21 крб [19, с. 115].

Відмітимо, що греки-купці не їздили за кордон по товар, а делегували туди своїх прикажчиків. Це видно з замовлень паспортів для закордонних поїздок. Прикажчиками в ніжинських греків були їхні близькі родичі: небожі, брати, сини. Їх, прикажчиків, іноді називали "управляючий комерцією".

Варто також згадати про маклерів – особи, що спеціалізуються на посередницькій торгівлі, за це отримують винагороду – відсоток від суми операції. Держава призначила свого присяжного, маклера. Але греки мали своїх неофіційних маклерів. До функцій такої особи належало: зводити один з одним, сприяти завершенню торгівельної операції й письмового договору, були за свідків векселевої позики [20, с. 121].

Ніжинська кав'ярня XVIII ст. була своєрідним інформаційним центром для грека-купця. Там можна було дізнатися про попит на певний товар, його оптову та роздрібну ціну, кредитоспроможність своїх покупців також тут влаштовували власне торгові угоди.

Крім торгівельної справи, купці Ніжина перебували при владі. Так, в джерелах знаходимо відомості про належність урядників до купців [21, арк. 5–18]:

Прізвисьце та ім'я урядника	Чин	Належність до гільдії
Яків Сполатбог	Бургомістр	Купець третьої гільдії
Ларіон Попов	Бургомістр	Купець першої гільдії
Ларіон Куликов	Ратман	Купець другої гільдії
Іван Безходарний	Ратман	Купець другої гільдії
Тимофій Белоглазов	Ратман	Купець другої гільдії
Илля Поріваєв	Ратман	Купець третьої гільдії

Таким чином, зрозуміло, що під час виборів до міського уряду 1787 р. до влади прийшли представники купецтва. Сума капіталу, зазначена у даних відомостях, свідчить про їх високий достаток [22, арк. 17].

В інших джерелах зустрічаються списки купців, що проживали в місті у 1786 р.: "Ларион Михеев, Яков Сполатбог, Михаил Лохвицкий, Павел Грязовский и Григорий Нечваль" [23, арк. 10].

Популярним був Ніжин серед російських купців. Так, існують згадки про проживання в місті російського купця Олексія Алексеєва, сина Журавльова, по смерті якого було прислано промеморію про продаж будинку та пересилання виручених грошей до Москви його родичам [24, арк. 1].

За даними ревізії 1782 р., в Ніжині перебувало 14 купців. Поступово їх чисельність зростала і прослідковувалась тенденція до приєднання до купецького стану. У відомості за 1784 р. значиться зачислених купців у Ніжині 5 душ до першої гільдії, 27 душ другої гільдії, 105 душ третьої гільдії [25, арк. 68–71], а загальна кількість населення міста Ніжина становила 2336 душ [26, арк. 72]. З відомості "о числе купцов мещан мастеровых людей и их семействах и художествах", що створена 8 травня 1786 р., можна прослідкувати певну особливість: представники купецтва займалися виключно торгівлею, тобто вони не були ремісниками. Купці продавали товари, які були дорогими і привозилися з-за кордону, та мали свої торгівельні ятки [27, арк. 75–75 об.]. У 1786 р. у Ніжині померло 4 купці [28, арк. 76].

Відомий серед ніжинських міщан російський купець Максим Алісов. Перші згадки про такого собі міщанина Алісова зустрічаються у відомостях про погорільців після пожежі 14 вересня 1754 р., де зазначено про втрату однієї хати [29, арк. 16 об.]. Пізніші згадки повідомляють про купівлю Максимом Алісовим будинка та дворища у Михайла Іванова сина Лігди, а "находящую в нем фабрику" продавець залишає покупцю. Пізніше ніжинським магістратом було видано атестат на згадану фабрику купцю Алісову та визначені умови, на яких повинна працювати згадана фабрика [30, арк. 1–8].

Досить відомий у Ніжині російський купець Каблуков. Так, після пожежі 14 вересня 1754 р. постраждав купецький двір, в якому знаходилося дві хати [31, арк. 15 об.].

Проте представники купецтва не тільки сприяли торгівельному розвитку міста у XVIII ст., а всіляко перешкоджали його економічному процвітання. Джерела свідчать, що згаданий нами купець Максим Алісов на кінець 1767 р. відмовлявся сплачувати податок за належний йому дім. Мотивував купець тим, що різні повинності він регулярно сплачує до московського магістрату. Як пояснює купець, ніжинський будинок він побудував для зберігання товарів, а крім того у його будинку постійно квартирують російські міністерства. А ще, Алісов апелював до наказів Сенату, що дозволяють не сплачувати грошей до

міського бюджету таким купцям, як він. Ніжинський магістрат у своєму рапорті до П. Рум'янцева пояснив, що Алісов досить заможний та у одному своєму дворі він зібрав чотири міщанські двори і володіє іншими землями. Магістрат встановив щорічно сплачувати за володіння землею, нерухомістю та торгівлею 16 крб, посилаючись на грамоту Петра I та інші укази [32, арк. 1–5 об.].

З документів стає зрозумілим, що така свавільна поведінка серед купців греків та росіян була не поодиноким. Так, неодноразово греки-ніжинці намагалися оскаржити прилучення їх до виконання заходів пожежної безпеки та алгоритму дій на випадок пожежі в місті. Справу було вирішено створенням Лук'яном Шкуриним списку з визначеним реманентом та призначеними десятськими [33].

Також греки уникали виконання повинностей на користь благоустрою міста. Так, до Генеральної військової канцелярії було надіслано донесення, в якому скаржилися на греків, які в 1729 р. відмовилися давати кошти на купівлю деревини для створення мостової, саме тому не вистачило "600 палей" [34, арк. 2–2 об.].

Остаточно пролило світло на згадану проблему донесення П. Рум'янцеву. У джерелі магістратські урядники скаржаться на приїжджих греків та російських купців, що відібрали у міщан ремесла, монополізували торгівлю та шинкування алкогольних напоїв. Крім того, даний стан суспільства збагачувався з приїжджих греків та волохів, купуючи в них товари та перепродуючи їх на території Росії. Виконувати загальноміські повинності представники купецтва відмовлялися, посилаючись на надані їм привілеї та грамоти. Така ситуація поступово вела до збіднення міщан, що продавали своє майно та йшли в козацтво або просто переїздили в інші міста [35, арк. 3–4].

Таким чином, купці, в першу чергу грецькі, маючи ряд пільг і привілеїв від старшини, поступово розширюють свою присутність і вплив у Ніжині, починають обіймати посади в міському магістраті, зосереджують в своїх руках найбільш прибуткові галузі господарства й торгівлю. В той же час, спираючись на вже згадані привілеї, вони відмовляються виконувати розпорядження влади, платити податки до міського бюджету, збагачуючи лише свої особисті господарства.

Література

1. Посошков И. Т. Книга о скудности и богатстве и другие сочинения / Ред. и коммент. Б. Б. Кафенгауза. – М., 1951. – 410 с.
2. Гуржій І. О. Соціально-економічні зміни та розвиток постійної торгівлі в містах України кінця XVIII ст. – першої половини XIX ст. / І. О. Гуржій // Український історичний журнал. – 1959. – № 5. – С. 36–52.

3. Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1815 року) / І. О. Гуржій. – К., 1962. – 175 с.
4. Гуржій О. І. Деякі проблеми становлення купецького стану в Україні / І. О. Гуржій. – К., 2004. – 80 с.
5. Рубан В. С. Виникнення та законодавчого оформлення харківського купецтва у XVIII ст. / В. С. Рубан // Вісник Харківської державної академії культури : збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 37. – С. 40–47.
6. Донік О. М. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.) / О. М. Донік // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 16–41.
7. Самойленко Г. В. Ніжин – європейське місто / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко ; Сіверський інститут регіональних досліджень ; Ред. : В. М. Бойко, Л. А. Чабак, А. А. Гапієнко. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2010. – 72 с.
8. Кулик Л. З історії Ніжинських ярмарків / Л. Кулик // Ніжинська старовина. – 2006. – № 2 (5). – С. 179–182.
9. Волониць В. С. Торгівельно-комерційній діяльності ніжинських греків на українських землях у XVIII–XIX ст. в працях дослідників XIX – початку XX ст. / В. С. Волониць // Грані. – 2011. – № 2. березень-квітень. – С. 14–7.
10. Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецька колонія в Ніжені (XVII–XVIII ст.). Нарис V. Ніженські греки й торгівля / К. Харлампович // Записки Історико-філологічного Товариства Андрія Білецького. – 2000. – Вип. III. – С. 87–159.
11. Там само.
12. Там само.
13. Там само.
14. Там само.
15. Там само.
16. Синицький А. Путешествие в Малороссию академика Гильденштедта и кн. Долгорукого / А. Синицький // Киевская старина. – 1893. – Т. XL. – Март. – С. 412–441.
17. Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецька колонія в Ніжені (XVII–XVIII ст.). Нарис V. Ніженські греки й торгівля / К. Харлампович // Записки Історико-філологічного Товариства Андрія Білецького. – 2000. – Вип. III. – С. 87–159.
18. Там само.
19. Там само.
20. Там само.
21. Ніжинська філія державного архіву Чернігівської обл. (далі – НВ ДАЧО), ф. 341, оп. 1, спр. 2.
22. Там само.
23. НВ ДАЧО, ф. 341, оп. 1, спр. 1397.
24. НВ ДАЧО, ф. 339, оп. 1, спр. 146.

25. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 1537, оп. 2, спр. 382.
26. Там само.
27. Там само.
28. Там само.
29. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 13338.
30. ЦДІАК України, ф. 763, оп. 1, спр. 593.
31. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 13338.
32. ЦДІАК України, ф. 763, оп. 1, спр. 146.
33. Державний архів Чернігівської обл. (ДАЧО), ф. 101, оп. 1, спр. 79.
34. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 4661.
35. ЦДІАК України, ф. 763, оп. 1, спр. 7.